

Από την Ινδία στο Βυζάντιο

της ΕΥΑΓΓΕΛΙΑΣ ΜΠΑΡΤΖΟΥ

Στο ερώτημα σχετικά με την καταγωγή των Τσιγγάνων άρχισε να στοιχειοθετείται μια απάντηση από το τέλος του 18ου αιώνα, χάρη στην παρατηρητικότητα του Stephan Valyi, Ούγγρου ιερωμένου και φοιτητή στην Ολλανδία, ο οποίος επεσήμανε κοινά στοιχεία ανάμεσα στις τσιγγάνικες διαλέκτους και τα ινδικά. Οι γλωσσολογικές αναλύσεις πολλαπλασιάστηκαν στον επόμενο αιώνα, καθώς και ο αυτόν του οποίου διανύσαμε το τέλος, συμπληρώνοντας τα κενά που άφησαν οι ελάχιστες γραπτές πηγές γύρω από το θέμα.

Γλώσσα και καταγωγή

Ο Fr. Miklosich σε συνεργασία με τον A.F. Pott θα αποδείξει μέσα από γλωσσολογικές μελέτες την ινδική καταγωγή των Τσιγγάνων και θα προσποθήσει να σκιαγραφήσει την πορεία που εκείνοι ακολούθησαν μέχρι να φτάσουν στην Ευρώπη. Οι τελευταίες μάλιστα μελέτες προπαθούν να ταυτίσουν τους προγόνους των Τσιγγάνων με συγκεκριμένες ομάδες της ινδικής κοινωνίας (π.χ. Banjara), καθώς ο όρος "Τσιγγάνοι" χρησιμοποιήθηκε καταχρηστικά από πολλούς μελετητές του 19ου και 20ου αιώνα, για να δηλώσουν και άλλες νομαδικές ομάδες που μετακινούνταν στο χώρο της Ινδίας, που όμως δεν έχουν σχέση με τους Τσιγγάνους. Εδώ αξίζει να σημειώσουμε ότι η λέξη "Rom" (στον πληθ "Roma"), ο οποίος είναι ο πιο διαδεδομένος όρος που οι διάφορες ομάδες Τσιγγάνων χρησιμοποιούν για να προσδιορίσουν τη φυλή τους, απαντάται τόσο στα σανσκριτικά όσο και σε νεοίνδικες διαλέκτους και προσδιορίζει συνοπτικά μια κάστα μελαμψών

"Η ρόδα στην καρότσα
είναι λερωμένη,
γιατί γυρίζω και ξαναγυρίζω
χρόνια και χρόνια"

Από τσιγγάνικο
τραγούδι της Ουγγαρίας

πλανόδιων μουσικών

Είναι πιθανόν ο ίδιος λαός που γύρω στα 900 μ.Χ., περιωρισμένος ίσως από τους ανταγωνισμούς της αυστηρά διαστρωματωμένης σε κάστες κοινωνίας της μεσαιωνικής Ινδίας, εγκατέλειψε την αρχική κοιτίδα του και άρχισε μίαν αναγκαστική περιπλάνηση στις χώρες της Εγγύς Ανατολής.

Από την ανάλυση των ξένων στοιχείων που είχαν παρεμφερήσει στη "Romani", τη γλώσσα των Τσιγγάνων, ο Fr. Miklosich οδηγήθηκε στο συμπέρασμα ότι οι Τσιγγάνοι της Ευρώπης θα πρέπει, πριν την έλευσή τους εκεί, να παρέμειναν για μεγάλο διάστημα σε μέρη, όπου μιλούσαν την ελληνική και τις σλαβικές γλώσσες. Ο ίδιος συγγραφέας υποστήριξε και την πλέον αξιόπιστη θεωρία για τα πρώτα χρόνια της εξόδου των Τσιγγάνων από τη χώρα τους. Σύμφωνα μ' αυτή, οι Τσιγγάνοι έφθασαν στο Βυζάντιο μέσω της Αρμενίας, όπου, καθώς δείχνουν τα γλωσσικά στοιχεία, θα πρέπει να παρέμειναν για μεγάλο χρονικό διάστημα. Στην Αρμενία φαίνεται ότι εισήλθαν διασχίζοντας την Περσία, στην οποία εμφανίστηκαν περί το τέλος του 9ου αιώνα. Τους λόγους για τους οποίους μετανάστευσαν από την

Περσία στην Αρμενία και από εκεί στο Βυζάντιο δεν τους γνωρίζουμε ακριβώς. Καθώς όμως η πρώτη αναφορά σε βυζαντινές πηγές γίνεται περίπου τον 11ο αιώνα, μπορούμε να υποθέσουμε ότι οι Σελτζούκοι, που εισέβαλαν αυτήν την εποχή στην Αρμενία, τους ανάγκασαν να φύγουν από εκεί, αναζητώντας ασφάλεια στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία.

Στα αγιολογικά βυζαντινά κείμενα

Η πρώτη μνεία των Τσιγγάνων στα βυζαντινά εδάφη, γίνεται σε αγιολογικό γεωργιανό κείμενο ("Η ζωή του Αγίου Γεωργίου του Αθωνίτη"), που γράφτηκε στον Άθω, το 1068. Στα κείμενα αναφέρεται ότι ο αυτοκράτορας Κωνσταντίνος ο Μονομάχος (1042-1055), στα 1050, προκειμένου να εξολοθρευτεί άγρια ζώα, τα οποία είχαν παρεισφρήσει στο αυτοκρατορικό πάρκο της Κωνσταντινούπολης εξοντώνοντας τα φυλασσόμενα εκεί θηράματα, χρησιμοποίησε τους "Adsincani", "σαρματικό λαό, απόγονο του Σίμωνα του Μόγου". Οι Adsincani, τοποθετώντας σε επικαιρα σημεία του πάρκου κρέας "με μαγικές ιδιότητες" (δηλ. με δηλητήριο), κατόρθωσαν να θανατώσουν τα άγρια ζώα. Στο κείμενο καταγράφονται με σαφήνεια οι προλήψεις της εποχής, αποτυπωμένες στη στάση του κοινού, αλλά και του ίδιου του Αγίου Γεωργίου απέναντι στις "μαγικές" (και παράλληλα σατανικές γι' αυτούς) ικανότητες των Adsincani.

Η επόμενη αναφορά στους Τσιγγάνους, υπό την ονομασία "Αθίγγανοι", προέρχεται από τον Θεόδωρο Βαλσαμώνα (12ος αιώνας), που σχολιάζει την παινή του εξαετούς αφορισμού, για όσους σχετίζονται και χρησιμοποιούν "αρκτοτρόφους" και τσιγγάνους μάντιες, για να εξεπατούν τον απλό κόσμο ("...και αθίγγανοι λεγόμενοι, τον μεν φασί γεννηθήναι εις ημέραν κακοποιών, τον δε αυτών αστέρα αγαθόν, ευτυχίας και δυστυχίας γεννησόμενας απαγγέλουσι...").

Απ' ό,τι φαίνεται όμως παρά τα αυστηρά μέτρα της Εκκλησίας, οι Τσιγγάνοι, εξακολούθησαν να προκαλούν το ενδιαφέρον του αμασούς και γι' αυτό ευκολόπιστου πλήθους. Έτσι, σε εγκύκλιο που στέλνει ο Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Αθανάσιος Α' (1289-1293) προς τους κληρικούς, τους ζητά να νοουθετούν τους πιστούς, ώστε να αποφεύγουν τους μάντιες, τους αρκουδιάρηδες, τους γητευτές φιδιών και κυρίως να μην επιτρέπουν στους "Αθίγγανους" την είσοδο στα σπίτια τους, γιατί τους παρασύρουν σε διαβολικές πράξεις.

Μερικές δεκαετίες αργότερα, ο Ιωσήφ Βρουένιους (περίπου 1340-1431), στην πραγματεία του με τίτλο "Τίνες αιτία των καθ' ημάς λυπηρών", θρηνεί για το γεγονός ότι οι άνθρωποι έρχονται σε καθημερινή επαφή με μάγους, προφήτες, "Αθίγγανους" και γητευτές φιδιών. Ανάλογη στάση διαπιστώνουμε αργότερα, σ' ένα νομακανόνα του 15ου αιώνα, όπου απαγορεύεται για πέντε χρόνια η συμμετοχή στο μυστήριο της θείας Ευχαριστίας, για όσους συμβουλευούνται "Αιγυπτίσσας" και άλλους μάγους, προκειμένου να επιλύσουν προβλήματα υγείας ή άλλα.

Εδώ αξίζει να σταθούμε στη χρήση του όρου "Αιγυπτίσσας" (=Γύψισσες), στοιχεία που, παράλληλα με τη χρήση του όρου "Αιγύπτιας" (έξου και το νεοελληνικό "Γύψος") στη βυζαντινή επικράτεια αποδεικνύει ότι ο μύθος για την αιγυπτιακή καταγωγή τους ήταν ήδη γνωστός στο Βυζάντιο και δε δημιουργήθηκε αργότερα στην Ευρώπη. Τον ίδιο όρο (δηλ. "Αιγύπτιας") θα συναντήσουμε επίσης στην "Επίδημία

Μάζαρι εν Αΐδου", κείμενο του 1415. Το ψευδοεβραϊκό "Αιγύπτιας", στη γένεσή του οποίου συνέβαλαν οι ίδιοι οι Τσιγγάνοι (ισχυριζόμενοι ότι προέρχονταν από τη φανταστική "Μικρή Αιγύπτο"), παρουσίασε ευρεία διάδοση και άντεξε στον χρόνο μέχρι σήμερα, προκαλώντας σύγχυση τόσο ανάμεσα στους απλούς ανθρώπους, Τσιγγάνους και μη, όσο και σε μέγρους του επιστημονικού κόσμου.

Ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα επίσης είναι η σύγκριση ανάμεσα στους νόμους της πολιτείας απέναντι στους μάγους -επομένως και στους Τσιγγάνους- και τα σχετικά εκκλησιαστικά κείμενα, που είναι σαφώς πιο αυστηρά. Η Εκκλησία θέλει να εξαφανίσει από το λαό την παγανιστική σκέψη που οι κυρώσεις που επιβάλλει, αν και δεν αφορούν τους ίδιους τους Τσιγγάνους, αλλά όσους προσφεύγουν στις μαγικές πρακτικές τους, οδηγούν τους Τσιγγάνους έμμεσα στην απομόνωση και το στιγματισμό.

Μια άλλη πιθανή -κατά το Γ. Σούλη- πηγή για τους Τσιγγάνους είναι η ιστορία του Νικηφόρου Γρηγορά. Ο Γρηγοράς αναφέρεται σε ένα σημείο του έργου του σε μια ομάδα Αιγυπτίων ακροβατών που εμφανίστηκε στην Κωνσταντινούπολη, την εποχή της βασιλείας του Ανδρόνικου Β' (1282-1328) και περιγράφει την πορεία, τον τρόπο ζωής και τις ακροβατικές ασκήσεις που εκτελούσαν. Η άποψη του Γ. Σούλη, ότι πρόκειται για ομάδα Τσιγγάνων ακροβατών, ενισχύεται από την ομοιότητα των περιγραφών των Τσιγγάνων της Αιγύπτου και της Συρίας μ' αυτήν την ομάδα ακροβατών. Οι περιγραφές αυτές αποτελούν μέρος του έργου ενός Μωαμελούκου αξιωματούχου, σύγχρονου με το Νικηφόρο Γρηγορά.

Στη δημόδη

βυζαντινή ποίηση

Οι επόμενες τρεις πηγές είναι ιδιαίτερα σημαντικές, καθώς φανερώνουν ότι παράλληλα με τις δίωξεις σε βάρος των Τσιγγάνων, οι προλήψεις εκ μέρους των απλών ανθρώπων, σε συνδυασμό με τη διαφορετικότητα τους, είχαν δημιουργήσει μια προκατάληψη απέναντι τους. Πρόκειται για βυζαντινά δημόδη κείμενα του 14ου αιώνα, πιθανότατα γραμμένα στην Κωνσταντινούπολη.

Στο πρώτο με τίτλο "Φιλοσοφία Κρασπατέρα" έχουμε έναν αλκοολικό, ο οποίος εμψυκνώντας το πρωί βάλλε εναντίον διαφόρων, μεταξύ των οποίων και ένας Τσιγγάνος. Σ' αυτό το ποίημα, γίνεται αναφορά και σ' ένα άλλο γνωστό επάγγελμα των Τσιγγάνων, αυτό του κατασκευαστή κοσμήτων, ενώ αξίζει να σημειωθεί ότι ο αλκοολικός απευθυνόμενος στον Τσιγγάνο, τον ονομάζει "μαυροκατζίβελο". Καθώς γνωρίζουμε, το όνομα "κατζίβελος" είναι μια από τις πολλές ονομασίες, κπ με διάφορες ετυμολογίες, των Τσιγγάνων.

Στο δεύτερο ποίημα, μια σάτιρα του ζωικού βασιλείου με τίτλο "Γαϊδιόφραστος δήγησις των τετραπόδων ζώων", υπάρχει σαφής υβριστική αναφορά στους Τσιγγάνους. Έτσι, ο λόκος αυγαδίζοντας με την αρκούδα την αποκαλεί "...παίγνον των μωροτζίγγάνων", ενώ σε άλλο σημείο του ποιήματος ο λαγός απευθυνόμενος στην αλεπού της λέει: "αλλ' είσαι φεματόρσισσα, κλέπτρια και τζιγκάνα".

Στο άλλο ποίημα, στο γνωστό "Πουλολόγος", επαναλαμβάνονται οι υποτιμητικές και υβριστικές αναφορές στους Τσιγγάνους. Η χήνα απευθυνόμενη στο γλάρο, τον αποκαλεί υποτιμητικά "ατζίγγανε, μαυρότεχνε", ενώ το περιστέρι, σε άλλο σημείο, χαρακτηρίζει το κοράκι "Αιγύπτισσα με το

μωδίν, γυλού με το καρκάλιν'

Εκτός από την "Επίδημία Μάζαρι" κείμενο του 1415, όπου οι Τσιγγάνοι συγκαταλέγονται μεταξύ των άλλων εθνοτήτων της Πελοποννήσου που έχουν δική τους γλώσσα, η μετακίνηση τους προς νότο, στην ελληνική χερσόνησο, καταγράφεται και σε άλλες πηγές της εποχής. Ήδη σε μία πηγή του 1323 γίνεται λόγος για κάποια άτομα της φυλής "Ham", εγκατεστημένα έξω από το Ηράκλειο της Κρήτης. Από την περιγραφή που γίνεται σ' αυτούς τους ανθρώπους, εύκολα συμπεραίνεται ότι ήταν Τσιγγάνοι. Αργότερα, το 1361, θα αναφερθεί στην Κέρκυρα το "Teudum Acinganorum". Αν και οι πληροφορίες μας γύρω από το θέμα είναι συγκεκριμένες, η ομάδα αυτή των Τσιγγάνων ενδέχεται να έφτασε στην Κέρκυρα από την απέναντι ηπειρωτική ακτή. Στα 1384 οι Τσιγγάνοι εντοπίζονται σε μια περιοχή έξω από τη Μεθώνη, που ήταν γνωστή και με την ονομασία "Μικρή Αίγυπτος" (προφανώς αυτή η ονομασία συνδέεται με το μύθο για την αιγυπτιακή καταγωγή τους), ενώ από μεταγενέστερες πηγές συνάγεται η διαρκής παρουσία αλλά και ταυτόχρονα η μείωση των Τσιγγάνων στην περιοχή, εξαιτίας κυρίως των οθωμανικών επιδρομών.

Κατ' αυτόν τον τρόπο, θα απλώθουν οι Τσιγγάνοι από την Ινδία στη Θρακία και από εκεί στην ελληνική χερσόνησο. Η διασπορά τους ωστόσο δεν ολοκληρώθηκε εδώ. Είχαν ακόμα πολύ δρόμο να διανύσουν.

